

Praktijkadvies iepziekte

6 juni 2014

Hoe om te gaan met iepziekte?

Iepziekte is al sinds het begin van de vorige eeuw in Nederland. De ziekte had een dusdanig grote invloed op het iepenbestand, dat men vreesde voor het voortbestaan van de iep in Nederland. Inmiddels is de verspreiding van de ziekte afgenomen en worden er zelfs weer resistente variëteiten aangeplant. Daarom heeft de VBNE het oude praktijkadvies grondig herzien, in overleg met een groot aantal beheerders, waaronder de gemeente Amsterdam en de iepenwachten van Groningen en Friesland. Speciale aandacht gaat uit naar de keuze om wel of niet te bestrijden en het aanplanten van tegen iepziekte resistente iepen.

Nieuw aanplant Beemsterpolder, UNESCO Werelderfgoed (foto: Hans Kaljee)

Wat is de oorzaak van iepziekte?

De iepziekte wordt veroorzaakt door een invasieve exoot, de schimmel *Ophiostoma ulmi* (waarschijnlijk geïntroduceerd met houttransporten vanuit Azië), die *Ulmus* en in mindere mate *Zelkova* en *Celtis* aantast. De iepenspintkever is de belangrijkste verspreider van deze schimmelziekte. In Nederland komen drie soorten voor; de grote iepenspintkever, *Scolytus scolytus*, de kleine iepenspintkever *Scolytus multistriatus* en de dwergiepenspintkever, *Scolytus pygmaeus*. Via niet ontschorst hardhout kan de ziekte zich over grote afstand verplaatsen.

Verspreiding kan ook ondergronds verlopen via wortelcontact tussen zieke en gezonde iepen. Na besmetting verspreidt de schimmel zich snel in de houtvaten. De iep probeert de schimmel in te kapselen door het afsluiten van de houtvaten waardoor de boom verdroogt; meestal heeft dit de dood tot gevolg.

Voor een schematische weergave van de ziektecyclus:

www.plantenziektekunde.nl/iepenziekte_ziektecyclus

In Nederland komen de gladde iep of veldiep (*Ulmus minor*), de ruwe iep of bergiep (*Ulmus glabra*) en de fladderiep (*Ulmus laevis*) van nature voor. De Hollandse iep (*Ulmus (x) hollandica*) is een kruising tussen de gladde en de ruwe iep en is veel aangeplant als laan of straatboom. Van de genoemde soorten wordt alleen de fladderiep vrijwel nooit besmet door de iepziekte, omdat de iepenspintkever deze soort niet smakelijk vindt. De iepenspinkever *Scolytus laevis*, die *Ulmus laevis* wel aantast, komt in Nederland niet voor. De fladderiep heeft een wat grillige boomvorm, waardoor de bruikbaarheid als straatboom beperkt is. Maar er bestaan ook typen die zich wel goed lenen voor gebruik als straatboom. Dat vraagt echter nog enig selectie-onderzoek.

Wat is het effect van deze ziekte?

Normaal gesproken is midden in de zomer het blad van de iep fris en groen. Een zieke iep vertoont te vroeg herfstkleuren. Dit begint met één tak en kan zich in enkele weken verspreiden over de hele kroon. Als de boom besmet lijkt en de aangetaste tak wordt doorgesneden, dan zijn op het snijvlak donkerbruine tot zwarte stippen te zien in de buitenste jaarringen.

Iepziekte is niet uit te roeien, maar door sanitaire maatregelen is het wel mogelijk landschappelijk belangrijke iepenbestanden te behouden.

Bladverdroging in de zomer (foto: Hans Kaljee)

Wel of niet bestrijden?

De keuze van een beheerder om wel of niet te gaan bestrijden is vaak vrij. Dat wil zeggen, afgezien van plaatselijke verordeningen staat het iedere boombezitter vrij om het wel of niet te doen. Hieronder staan enkele overwegingen die een rol kunnen

spelen in de beslissing om in een bepaald gebied wel of niet de iepziekte te bestrijden.

Ecologische overwegingen

Ecologisch gezien is er geen directe reden om de bestrijding van de iepziekte uit te voeren. De iepziekte komt al bijna honderd jaar in Nederland voor en vormt geen bedreiging voor het duurzaam in stand houden van het ecosysteem of het voortbestaan de iep als soort in Nederland. Vanuit een natuurbeheeroptiek en op basis van inzichten in de aanwezigheid van de iepziekte is bestrijding weinig zinvol. Immers de ziekte eist zijn tol en zal vermoedelijk in omvang weer afnemen, om na een bepaalde periode weer toe te nemen. Op zich verandert daarmee ook de populatie van organismen, die afhankelijk zijn van de iep, zoals de zeldzame iepenpage, verschillende soorten satijnzwammen en vele epifyten, maar ook dit is onderdeel van de dynamiek van natuurlijke processen.

Iepen in bosverband en in de duinen

Iepziektebestrijding is bij iepen in bosverband en in de duinen in principe niet aan de orde. De kosten van de maatregel staan niet in verhouding tot het rendement. Bosbeheerders die belang hebben bij het behoud van het iepenbestand binnen bosverband en dus wel kiezen voor bestrijding, dienen daartoe afspraken te maken met beheerders van aangrenzende (bos)gebieden. Alleen wanneer het zou gaan om een heel bijzonder bestand is dit te overwegen.

Wettelijke overwegingen

Van 1977 tot 1991 was de bestrijding van de iepziekte landelijk geregeld op grond van het 'Besluit bestrijding iepziekte' en werd de bestrijding mede betaald door de Nederlandse staat. In 1991 werd de landelijke regeling afgeschaft. Dit resulteerde in een explosieve toename van zowel het aantal zieke bomen als het aantal iepenspintkevers. In de gemeente Amsterdam zijn soms zelfs meer dan 16.000 iepenspintkevers per jaar gevangen, terwijl vóór 1990 gemiddeld 2.400 per jaar werden gevangen. In 2008 zette weer een daling in, tot op het niveau van vóór 1990 (bron: gemeente Amsterdam).

De rijksoverheid houdt zich dus niet langer bezig met de iepziektebestrijding. Gemeenten kunnen er voor kiezen de iepziekte aan te pakken via een iepziekteartikel in de Algemene Plaatselijke Verordening (APV). Hierdoor is het college van B&W gerechtigd een eigenaar te verplichten een zieke iep binnen een gestelde termijn te verwijderen. Ook kan de gemeente in de APV regelgeving opnemen voor het omgaan met niet-ontschorst iepenhout. De kosten voor te nemen maatregelen zijn over het algemeen voor de eigenaar van de boom.

'Goed nabuurschap' overwegingen

Voor een effectieve bestrijding van de iepziekte is het een noodzaak dat de omgeving meedoet. Dit vanwege de besmettelijkheid van de ziekte. Dit betekent dat het 'goed nabuurschap' een overweging kan zijn voor een eigenaar om mee te doen aan de bestrijding van de iepziekte.

Landschappelijke / cultuurhistorische overwegingen

Landschappelijke en cultuurhistorische overwegingen kunnen maken dat een bepaald iepenbestand als waardevol wordt aangemerkt. Dit is het geval wanneer het iepenbestand beeldbepalend en kenmerkend is voor een stad/streek en daarmee onderdeel uitmaakt van de identiteit van een gebied. Het betreft meestal monumentale bomen. In deze gevallen kan het behoud uit oogpunt van algemeen belang opwegen tegen de kosten van bestrijding.

Maatregelen bestrijding iepziekte

Samenwerking

Wanneer gekozen wordt voor bestrijding, dan is een gezamenlijke aanpak noodzakelijk, omdat de ziekte zeer besmettelijk is.

Regionaal zoneringsplan

Het is ondoenlijk overal en altijd te bestrijden, bijvoorbeeld in bos- of duingebieden met veel iepenopslag. Daarom kan het beste gekozen worden voor een regionaal zoneringsplan. Het is raadzaam een zoneringsplan op te stellen met alle betrokken partijen waarbij belangrijke cultuurhistorische iepenbestanden in kaart worden gebracht alsmede gebieden waar niet bestreden wordt. In dit zoneringsplan spreekt men met elkaar af in welke zone wel en in welke zone geen bestrijding plaatsvindt. Het advies is om bij het opstellen van het zoneringsplan een zone van 500 meter tot 1 kilometer om de iepenbestanden heen te nemen die moeten worden behouden. Ook in deze zone moet dan actief worden gecontroleerd en bestreden.

Gebiedsgerichte aanpak

In de provincies Friesland, Groningen en Zuid-Holland is in 2005 de Iepenwacht opgericht. Overheden, natuurbeschermers en private beheerders werken samen aan een georganiseerde aanpak van de iepziekte en de herplant van nieuwe variëteiten. De Iepenwachten voeren de regie over de inspectie van (zieke) iepen, sanering van zieke iepen, herplant van iepen, advisering, preventieve bestrijding, voorlichting en ze dienen als meldpunt.

Bestrijdingsmethoden

De beste methode om iepziekte te beheersen is het iepenbestand minstens tweemaal per jaar op iepziekte te controleren. Is er sprake van iepziekte en zijn de kevers nog aanwezig, dan moet binnen drie werkdagen actie worden genomen. Zijn er geen kevers aanwezig, dan is een termijn tussen signaleren en verwijderen van twee weken een veilige marge. Vervolgens dienen de te rooien iepen (dat geldt zowel voor zieke als gezonde iepen) na het omzagen direct en ter plaatse te worden ontschorst of versnipperd. Daarmee zijn de mogelijkheden voor de kevers om zich onder de bast van het verzaagde hout te vermeerderen teniet gedaan. Deze werkwijze staat bekend als de Amsterdamse methode en is de meest stringente vorm. Vers gezaagde iepen zijn met een schilschop gemakkelijk te ontschorsen; als de schors enige tijd is ingedroogd verloopt het schillen veel moeilijker. Voor de motorkettingzaag is er een ontschorsingsset, waarmee de iep kan worden ontschorst. Dit laatste is alleen een optie als het gaat om slechts enkele bomen. Het is namelijk zeer arbeidsintensief.

Een andere methode is het verzaagde (maar nog niet ontschorste) iepenhout vervoeren naar een houtverwerkingsbedrijf dat is aangesloten bij de Branche Vereniging voor de Verwerking van Organische Reststoffen (zie voor een lijst www.bvor.nl). Daarnaast kan het vellen en ruimen uitbesteed worden aan een gecertificeerde groenaannemer of boomrooibedrijf (BVOR Certificaat Iepenverwerker of Erkenning Iepenhout Groenaannemer van Aequator Groen & Ruimte).

Verspreiding via wortelcontact komt vooral voor bij laan/straatbeplantingen en bij veldiepen in bijvoorbeeld houtwallen of singelbeplantingen. Indien de ziekte bij veldiepen in de wortels voorkomt, is het te overwegen de hele beplanting preventief op te ruimen om te voorkomen dat de ziekte ondergronds voortwoekert en jaar in jaar uit zieke veldiepen opgeruimd moeten worden. Bij laan/straatbeplantingen kan verspreiding via wortelcontact voorkómen worden door allereerst het wortelcontact

tussen zieke en gezonde iepen te verbreken en vervolgens ook enkele nog gezonde iepen naast de zieke iep op te ruimen. Om hergroei vanuit afgezaagde iepen te voorkomen kan de stobbe worden gefreesd of met glyfosaat worden behandeld. Via wortelvergroeiingen kan glyfosaat ook worden getransporteerd naar belendende iepen en daar schade veroorzaken. Verbreek daarom het wortelcontact tussen zieke en gezonde bomen vóórdát glyfosaat wordt toegepast.

Iepen aanplanten

Gezien de grote cultuurhistorische rol van de iep in het Nederlandse landschap, is herplant van voldoende voor de iepziekte resistente soorten of rassen een belangrijke optie. Helemaal nu door de essentaksterfte een grote aantasting van het essenbestand eraan lijkt te komen. Deze essen zijn vaak op plekken aangeplant waar voorheen iepen stonden.

De iepenspintkevers vinden de inheemse fladderiep, *Ulmus laevis*, niet smaakvol. In de praktijk zien we geen besmetting optreden. Maar een te massale toepassing van alleen de fladderiep is ook niet wenselijk, evenals een te grootschalige toepassing van maar één enkele resistente andere soort of cultivar. In gebieden en laanbeplantingen waar cultuurvariëteiten kunnen worden toegepast wordt daarom bij voorkeur een mengsel van voldoende resistente iepen aangeplant. Inmiddels is er een ruime keuze van resistente iepen bij Nederlandse kwekerijen voorhanden. Zie de bijlage bij dit praktijkadvies voor een overzicht.

Meer informatie is te vinden op:

www.amsterdam.nl/toerisme-vrije-tijd/groen-natuur/bomen/iepen-amsterdam/

www.iepziekte.nl (online interactieve cd-rom)

www.iepenwacht.nl

Voor vragen over dit praktijkadvies, neem contact op met Anne Reichgelt,
a.reichgelt@vbne.nl

Bijlage Voorkeurslijst iepen voor bos en landschappelijke beplantingen

Soort iep	Kroonvorm	Onderstam	Resistentie	Grondsoort*		(Zee)wind gevoeligheid	Opmerkingen
				zand	klei		
U. 'Dodoens'	breed - rond	eigen wortel of 'Stavast'	*	*	**	**	Resistentie: veldresistentie lijkt veel hoger, dan de inoculatieproef. In gebieden met lage infectiedruk prima bruikbaar. Kroon: na ca. 25 jaar zakt de kroon breed uit. Qua kroon een goede vervanger voor 'Belgica'. Onderstam: 'Stavast' is een nieuwe, meer resistente onderstam die zich in de praktijk nog moet bewijzen."
U. laevis	breed - rond	eigen wortel	***	**	*	**	Verspreiding: komt hier van nature voor. Resistentie: onaantrekkelijk voor iepenspintkevers, waardoor de iep niet besmet raakt. Selecties: er zijn selecties die een doorgaande harttak vormen en een veel meer opgaande groei vertonen. Deze kunnen langs wegen worden aangeplant. Standplaats: verdraagt relatief natte standplaats goed.
U. 'Homestaed'	breed - rond	eigen wortel	**	**	*	*	Kroon: Losse groei. Minder geschikt voor open landschap. Standplaats: verdraagt natte standplaats minder.
U. 'Clusius'	eirond	eigen wortel of 'Stavast'	**	*	**	**	Kroon: eerste ca. 25 jaar een eivormige kroon, daarna uitzakkend en breder groeiend. Onderstam: 'Stavast' is een nieuwe, meer resistente onderstam die zich in de praktijk nog moet bewijzen.
U. 'Plantijn'	breed	eigen wortel of 'Stavast'	*	*	**	**	Resistentie: veldresistentie lijkt veel hoger, dan de inoculatieproef. In gebieden met lage infectiedruk prima bruikbaar. Kroon: eerste ca. 25 jaar opgaand, later breed uitgroeiend. Minder hoog opgroeiend. Onderstam: 'Stavast' is een nieuwe, meer resistente onderstam die zich in de praktijk nog moet bewijzen.
U. 'New Horizon'	breed	eigen wortel	***	**	*	**	Kroon: in jeugdfase al breder uitgroeiend. Qua kroon een goede vervanger voor 'Belgica'
U. 'Rebona'	breed	eigen wortel	***	**	*	**	Kroon: in jeugdfase al breder uitgroeiend. Qua kroon een goede vervanger voor 'Belgica' Standplaats: verdraagt natte standplaats minder.
Hieronder iepen waar nog weinig ervaring mee is. Deze lijken kansrijk voor gebruik in het landschap en kunnen op beperkte schaal worden toegepast.							
U. 'Nanguen',	vermoedelijk breed - rond	eigen wortel	***	*	**	**	Kroon: vermoedelijk vergelijkbaar met 'Dodoens'. In Frankrijk meest toegepaste iep onder de naam 'Lutèce'
U. 'Wanoux',	vermoedelijk breed - rond	eigen wortel	***	*	**	?	Kroon: vermoedelijk vergelijkbaar met 'Dodoens'.
U. 'San Zanobi'	vermoedelijk eirond - breed	eigen wortel	***	**	*	**	Kroon: eerste ca. 25 jaar opgaand. Vermoedelijk later breder uitgroeiend. Standvastheid: op windlocaties is onbekend Standplaats: verdraagt natte standplaats minder.
U. 'Plinio'	vermoedelijk breed - rond	eigen wortel	**	**	*	?	Kroon: losse en brede groei. Standvastheid: op windlocaties is onbekend
U. minor 'Reverti'	vermoedelijk breed - rond	eigen wortel	*	*	**	?	Verspreiding: Kroon: losse groei.
Algemeen: iepen die onder goede groeiomstandigheden zijn geplant vormen in het algemeen forse scheutlengte en neigen, afhankelijk van de soort, tot vergaffelen. Het advies is om iepen in de begeleidingsfase elke twee à drie jaar te snoeien en een doorgaande harttak aan te houden. *De voorkeur voor zand of klei is gebaseerd op praktijkwaarnemingen en oorspronkelijke standplaats van de ouders.							
Naast bovenstaande soorten zijn er meer iepen met een goed resistentieniveau, zoals 'Columella' (****), U. 'Sapporo Autumn Gold' (***), U. 'Lobel' (**), U. 'Frontier' (**), U. 'Morton Glossy' (**), U. 'Pioneer' (**) en U. 'Regal' (**). Deze iepen zijn prima bruikbaar, maar wat minder geschikt voor het open landschap vanwege de meer piramidale kroonvorm of de gevoeligheid voor (zee-)wind, (*) resistentie							

